

ὡς ἐκ τῆς βεβαιότητος αὐτοῦ κατατάσσεται παρὰ ταῖς μαθηματικαῖς ἐπιστήμας.

Δὲν ἀφικνούμεθα εἰς γενίκευσιν ἐπιτηδείαν, νὰ χρησιμεύσῃ ἡμῖν ὡς ὁδηγός, ὅταν θέλωμεν, νὰ ζητῶμεν τὴν ἐν ταῖς πλάναις περιεχομένην ἀλήθειαν; Τὸ προηγηθὲν παράδειγμα σαφῶς δείκνυσιν, ὅτι ἐν ταῖς γνώμας, αἵτινες φαίνονται ἀπολύτως καὶ ῥιζικῶς κακαί, ὑπάρχει ἐν τούτοις καλόν τι καὶ συγχρόνως ὑποδείκνυσιν τὴν πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ καλοῦ τούτου χρηστὴν μέθοδον. Συνίσταται δὲ ἡ μέθοδος αὕτη ἐν τῇ συγκρίσει πᾶσων τῶν γνωμῶν τοῦ αὐτοῦ γένους, ἐν τῇ ἀποβολῇ, ἅτε ἀναιρούντων κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἄλληλα, τῶν εἰδικῶν καὶ συγκεκριμένων στοιχείων, ἅτινα φέρουσι τῶν γνωμῶν τὴν ἀσυμφωνίαν, ἐν τῇ ἐξετάσει τοῦ ὑπολειπομένου μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν παραχόρδων τούτων στοιχείων καὶ ἐν τῇ εὐρέσει διὰ τὸ ὑπόλειμμα τοῦτο ἀφηρημένης ἐκφράσεως ἀληθοῦς, μεθ' ὅλας τὰς διαφορούς αὐτῆς ἀλλοιωσεις.

(Συνέχεια)

ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ ΜΟΥΣΕΙΟΝ

II

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΠΑΡΑΔΟΞΑ

Δίκην προλόγου

«Ainsi donc je continue à soutenir l'opinion qu'au moyen âge appartient une place honorable dans le développement humain...»

E LITTRE

Études sur le Moyen Age.

Ἐκ Χάος δ' Ἐρεβός τε μέλαιρά τε Νύξ ἐγένοντο
Νυκτὸς δ' αὖτ' Αἰθήρ τε καὶ Ἡμέρη ἐξεγένοντο.

Οὕτω, διὰ τῆς ῥήσεως ταύτης τοῦ Ἡσιόδου, δίκην λογιῶν ὁ ἔξοχος Ἀγγλος ἱστορικός καὶ φιλόλογος Ἑρρίκος Χάλλαμ (Hallam) ἄρχεται τοῦ ἐγκρίτου αὐτοῦ συγγραμματος. Ἡ Εὐρώπη κατὰ τὸν Μέσον Αἰῶνα. Καὶ ἀληθῶς οἱ στίχοι οὗτοι τῆς Θεογονίας ἐφαρμόζονται κατὰ γράμμα εἰς τὴν μακρὰν ἐκείνην ἐποχὴν καὶ ἀπεικονίζουσιν αὐτὴν θαυμασίως, διότι ἐκ μὲν τῆς εἰσβολῆς τῶν Βαρβάρων ἐγενήθη τὸ Χάος, ἐκ δὲ τοῦ Χάους τὸ Ἐρεβός καὶ ἡ κατὰ τὸν Μέσον Αἰῶνα μέλαινα Νύξ, ἐκ δὲ τῆς Νυκτὸς, ὁ Αἰθήρ, ἡ Ἡμέρη, ἡ Ἀναγέννησις.

Μέσος Αἰὼν καὶ Ἀναγέννησις, ὁποῖας ἀντιθέτους ἰδέας τὰ δύο ταῦτα ὀνόματα δὲν διαχειρίζονται ἐν τῇ μνήμῃ ἢ κάλλιον εἰπεῖν δὲν γεννῶσιν ἐν τῇ φαντασίᾳ τοῦ ἀναγνώστου; Δὲν γινώσκουμεν τὰς δύο ταύτας μεγάλας ἐπο-

χὰς μᾶλλον διὰ τῆς φαντασίας ἢ διὰ τῆς ἱστορίας; Δὲν ἠνδρώθημεν φανταζόμενοι ἐκείνην μὲν ὡς ἐποχὴν σκότους, ταύτην δὲ ὡς ἐποχὴν φωτός, ὡς εἶδος τι Ἀριμάν καὶ Ὁρδμουζ τῆς περσικῆς θεολογίας; Διὸ καὶ ἡ νύξ τοῦ Μέσου Αἰῶνος καὶ ὁ ἥλιος τῆς Ἀναγενήσεως ἐγένοντο πλέον φράσεις παροιμιώδεις, ἅς ὁ παῖς ἀποκομίζει ἐκ τοῦ σχολείου, τὰ πρῶτα νάματα τῶν γνώσεων ποτιζόμενος, ἅς δὲν λησμονεῖ καὶ εἰς τὴν ἀνδρικὴν ἡλικίαν μεταβαίνων. Ὁ δὲ Μέσος Αἰὼν κατέστη ὅρος συγκρίσεως πάσης ἀμαθίας, παντός ἀλλοκότου καὶ παραδόξου, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ ἀποτροπαίου.

Καὶ ὅμως ἂν ὑπάρχῃ ἐν τῷ βίῳ τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν ἱστορικὴ τις περίοδος, — ὅσω βάρβαρος καὶ ἂν ὑποτεθῇ ἐκ τῶν προτέρων, — ἥτις αὐτῆς ἐρεῦνης καὶ τῆς μελέτης τοῦ φιλοσοφούντος, ἡ περίοδος αὕτη εἶναι ἀναντιρρήτως ἡ μεσοχρόνιος, ἡ γόνιμος μήτηρ τοῦ νεωτέρου ἡμῶν πολιτισμοῦ, πρὸς ἣν ὅμως οὐ σπανίως φερόμεθα, ὡς νεόπλουτοι πρὸς τοὺς ταπεινοὺς αὐτῶν γενήτορας.

Ὁ Μέσος Αἰὼν εἶναι ἐποχὴ παρασκευῆς, ἐγκυμοσύνης, πᾶσα δὲ ἐγκυμοσύνη μακρὰ καὶ σκοτεινὴ. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα φαίνεται ἀπαυδῆσαν, κοιμώμενον ὕπνον βαθύν, ὡς εἰ εἶχε καταβληθῇ ὑπὸ νάρκης ἢ ἀπογνώσεως ἐπὶ τῇ θέᾳ τῶν ἐρειπίων τοῦ καταπεσόντος ῥωμαϊκοῦ κόσμου. Καὶ ὅμως δὲν καθεύδει· εἶναι Ἐγκέλαδος ἡ Τυφὼν, στενάζων ὑπὸ τὴν Αἴτην καὶ δίδων διὰ τοῦ στεναγμοῦ αὐτοῦ σημεῖα ζωῆς. Καὶ ποτὲ μὲν ἐμφανίζεται ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ Μεγάλου Κερόλου, ἥρωος τοῦ μύθου καὶ τῆς ἱστορίας συγχρόνως, ἢ ὑπὸ τὸ σχῆμα τοῦ ταπεινοῦ ἐκείνου μοναχοῦ, ὃν ὁ Μέσος Αἰὼν καλεῖ «docteur admirable» ἢ δ' ἐπιστήμη, ἀποκαλυπτομένη, Ῥογγήρον Βάκκωνα· ποτὲ δ' ἐνσαρκοῦται ἐν τῇ μουσῇ τοῦ Δάντου, l'altissimo poeta, καὶ ἄλλοτε ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ δαιμονίου ἐκείνου θαλασσαπόρου, ὅστις θὰ πραγματώσῃ διὰ τῆς Ἀμερικῆς τὸν περὶ Ἀτλαντίδος μῦθον τοῦ Πλάτωνος. Δὲν θὰ βραδύνη δὲ ἡ ἡμέρα, καθ' ἣν ὁ γίγας-νῦς, νέφ' δόρατι ὠπλισμένος, θὰ μεταβάλλῃ τὴν φάσιν τοῦ πολέμου καὶ τοῦ κόσμου διὰ τῆς πυρίτιδος, καὶ θὰ ἐκπλήξῃ διὰ τῆς τυπογραφίας τοὺς ἐν ταῖς μοναῖς τῶν Παρισίων ἀντιγραφεῖς, οἵτινες, οὐ κατορθώσαντες νὰ καύσωσιν ὡς μάγον τὸν πρῶτον συνέταιρον τοῦ Γουττεμβέργου Φυῆστον, παρηγορήθησαν παραστήσαντες αὐτόν, ἐκ λοιμοῦ θανόντα, ὡς ὑπὸ λεγεῶνος δαιμόνων ἀναρπασθέντα· τοσοῦτω ἡ ἐφεύρεσις ἐθεωρήθη σατανική. Μικρὸν δ' ἔτι καὶ ὁ γίγας θ' ἀνακραῖξῃ ἐν Ἰταλίᾳ, εἶτα δὲ ἐν Γαλλίᾳ, Ἀναγέννησις! Ἀναγέννησις! καὶ νέον διὰ τῆς ἐλαιογραφίας ἐν τῇ γραφικῇ χαράττων ἰδεῶδες· νέαν δ' ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τοῦ Ἐριγένους, τοῦ Ροσελίνου καὶ τοῦ Ἀβελάρδου ἐρεῖνῃ δίδων ὠθησιν, θ' ἀπαθανατίσῃ συγχρόνως καὶ τὸν Λέοντα καὶ τὸν Λουθηρον.

Οὕτως ἐκ τοῦ βαρβάρου Μέσου Αἰῶνος, — εἰς ὃν αἱ περὶ νεωτέρης ἱστορίας διδασκατικαὶ τῶν Ἀθηνῶν φυλλαδες μό-

λις τὴν πενιχρὰν ξενίαν 10 — 12 σελίδων παρέχουσι, καὶ τοῦτο ἐξ ἐλεημοσύνης —, θὰ ἐξέλθῃ ἡ νεωτέρα κοινωνία, ὡς νύμφη πολυθέλγητος, εὐπαίδευτος καὶ πολύφερνος, ὡς ἡ ἀνδρεία γυνὴ τοῦ Σαλομῶντος. Θὰ λαλῇ διαφόρους γλώσσας, ἀντὶ τῶν δύο ἀρχαίων κλασικῶν, θὰ φέρῃ ὡς προῖκα πολλά, σὺν οἷς τὰ ὥρολόγια, ὧν πρώτη μνεία ἐν Γαλλίᾳ τῷ 1120, τὴν τέχνην, κατὰ τὴν αὐτὴν περίπου ἐποχὴν, τῶν ἀρτησιανῶν φρεάτων, ἐκ τῶν ἀρχαίων ἀνανεωθείσαν², τὸν πολοδείκτην ἢ κοινῶς ναυτικὴν πυξίδα, μνημονευομένην τὸ πρῶτον ἐν τῇ Δύσει τῷ 1204³, τὰ ἀραβικὰ ἢ ὀρθότερον Ἰνδικὰ ψηφία, διό καὶ ὁ Μάξιμος Πλανούδης καλεῖ αὐτὰ ψηφορία κατ' Ἰνδοῦς, ἐν χρήσει παρ' Ἀραβι καὶ Ἰσπανοῖς ἀπὸ τοῦ IB' ἤδη αἰῶνος⁴, τὰ μουσικὰ σημεῖα notes⁵, περὶ τὰ μέσα τῆς αὐτῆς ἐκατονταετηρίδος ἐπινοηθέντα⁶, τὸν χάρτην⁷, τὴν

χαλκογραφίαν (1452)⁸, τὴν εὑρεσιν τοῦ Εὐέλπιδος ἀκρωτηρίου (1486)⁹, καὶ τὰς μεγάλας ἐκείνας ἐπινοήσεις καὶ ἀνακαλύψεις, τῆς πυρίτιδος, κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα, τῆς τυπογραφίας (1450); καὶ τῆς Ἀμερικῆς (1492), ὧν ἐν τοῖς πρόσθεν ἐμνήσθημεν.

Θὰ φέρῃ δ' ἐν τῷ νυμφικῷ αὐτῆς κανίστρῳ καὶ ἄλλο δῶρον πολύτιμον, τὸν σεβασμὸν πρὸς τὴν γυναῖκα, ὑπὲρ ἧς ὁ Μέσος Αἰὼν θὰ ὑπερμαχήσῃ διὰ τοῦ Ἱπποτισμοῦ (Chevalerie). «Ἡ καλλιτέρα σχολὴ ἠθικῆς διδασκαλίας, λέγει ὁ Χάλλαμ, ἦν παρήγαγεν ὁ Μέσος Αἰὼν εἶναι ὁ Ἱπποτισμός.»³ Ὁ Ἱπποτισμός, «οὗ κύριος χαρακτήρ ἡ λατρεία τῆς γυναίκος καὶ τῆς τιμῆς», ἀνυψῶν τὴν γυναῖκα ἐκ τῆς ταπεινῆς θέσεως, εἰς ἣν εἶχε καταδικάσει αὐτὴν ἡ καλογερικὴ μικρόνοια, ἐξ ὑπερβάλλοντος πρὸς τὸν Διάβολον φόβου, διέπλασε καὶ ἐξημέρωσε δι' αὐτῆς τὰ ἦθη, διότι ἐκλεκτὸν πολιτισμοῦ σκεῦος ἡ γυνή. Ἐν ἄλλῃ δὲ τάξει ἰδεῶν καὶ πραγμάτων, τῷ Μέσῳ Αἰῶνι ὀφείλομεν τοὺς πρώτους δημοτικούς καὶ κοινοβουλευτικούς θεσμούς, τὴν σύστασιν καὶ ἐλευθέραν σύνταξιν τῶν δήμων καὶ τὴν charta magna, ἣτις ὑπῆρξε τὸ προοίμιον τοῦ συνταγματικοῦ ἐν Ἀγγλίᾳ πολιτεύματος. Τῷ τόσῳ δὲ χλευαζομένῳ Μέσῳ Αἰῶνι ὀφείλομεν καὶ τὴν κατάργησιν τῆς μισαρᾶς δουλείας, εἰδεχθοῦς πληγῆς, ἣν ἡ ἀρχαιότης κατέλιπε τῇ νεωτέρᾳ κοινωνίᾳ καὶ ἧς ἀπηλλάγη ξεομένη ἐν τοῖς πύργοις τῶν τιμαριωτῶν ἀρχόντων. Ὁ τιμαριωτισμός Féodalité ἢ τὸ τιμαριωτικὸν σύστημα (système ἢ régime féodal), ἐξεληθὼν σὺν τῇ βαρβαρικῇ εἰσβολῇ ἐκ τῶν δασῶν τῆς Γερμανίας, ὡς δοξάζει ὅτε Μοντέσκιος⁵ καὶ ὁ Χάλλαμ⁶, καὶ κραταιωθὲν βραδύτερον, μετὰ τὴν ἀναρχίαν ἣν ἐπήνεγκεν ἡ πτώσις τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Μεγάλου Καρόλου, μετέτρεψε τὸν δούλον εἰς δουλοπάροικον, τοῦθ' ὅπερ ὑπῆρξε τὸ πρῶτον πρὸς τὴν χειραφέτησιν βῆμα. C'est la transformation de l'esclavage en servage, qui a été le premier degré de cette émancipation, λέγει ὁ Λωράν, et le servage est un produit des moeurs et de l'état social des Barbares. Dès le principé ils reconnurent aux esclaves le droit

1. Figuiet: Les grandes inventions, pag. 90. «Κατὰ τὴν Ι' ἐκατονταετηρίδα οἱ μοναχοὶ πολλῶν τῆς Γερμανίας μονῶν ἐρρύθμιζον τὸν κανόνα (office) κατὰ τὸ φῶνημα τοῦ ἡλεκτορος. Ἡ πρώτη μνεία ὥρολόγιων ἀπαντᾷ ἐν τοῖς Usages de l'ordre de Cîteaux, συνταχθεῖσιν κατὰ τὸ ἔτος 1120, βιβλίῳ ἐνθα ἐπιτασσεται τῷ νεωκέρῳ νὰ κανονίζῃ τὸ ὥρολόγιον τῆς μονῆς, ὥστε νὰ σημαίῃ πρὸ τοῦ ὁρόρου.» Κατὰ δὲ τὸ 1370 Γερμανὸς τεχνίτης, Ἐρρίκος de Vic, ἔφραεν ἐν Παρισίῳ ὥρολόγιον θαυμασίον, ἀλλὰ καὶ τοῦτο καὶ ἕτερον, ὅπερ κατεσκευάσας διὰ τὸν πύργον τῶν ἀνακτόρων τοῦ βασιλέως Καρόλου τοῦ Ε'. ἤλεγχον τέχνην ἐτι νηπιάζουσιν. «Οὐρα πλείονα παρὰ Figuiet, ἐνθ' ἂνωτέρω.

2. Figuiet, αὐτόθι σελ. 388. Τὸ πρῶτον ἐν Γαλλίᾳ ἐξορυχθέν, ἐτι καὶ νῦν ἐν χρήσει, εἶναι τὸ τῆς μονῆς των Chartreux de Lillers, (νομῶ Κηλεσίου, Calesium, τανῦν Calais) τῷ 1126, ἐπὶ Λουδοβίκου τοῦ Χονδροῦ.

3. «Οὐρα περὶ τοῦτου ἐν ἐκτίσει Ἀττικὸν Ἡμερολόγιον, ἔτους 1869, σελ. 180 — 186.

4. «Οὐρα Ἀττικὸν Ἡμερολόγιον αὐτόθι, σελ. 169 — 175.

5. Ἐπινοήθησαν ὑπὸ τοῦ Βενεδικτίνου Γουίδου ἐξ Ἀρετίου (Arezzo), περὶ τὰ μέσα τοῦ IB' αἰῶνος ἐκμάσαντος, καὶ ἐτελειωποιήθησαν βραδύτερον, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΔ', ὑπὸ τοῦ κανονικοῦ (chanoine) Ἰωάννου de Muron, ὡς κοινῶς λέγεται.

6. Figuiet, σελ. ἐνθ' ἂνωτ. 72. «Ὁ ἐκ βάμβακος χάρτης, μετγενέστερος ὢν τοῦ ἐκ λινού, δὲν κατεσκευάσθη πρὸ τοῦ 1300. Ἐπιστολὴ τις, σταλεῖσα ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ Ζοανβίλ τῷ 1314 πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας Λουδοβίκον τὸν Ι', τὸν ἐπικληθέντα Hutin, εἶναι γεγραμμένη ἐπὶ χάρτου ἐκ λινού. Καὶ οἱ ἐκδόται τοῦ γνωστοῦ συγγράμματος «Nouveaux traités de Diplomatie» (Παρὰ Hallam: l'Europe au moyen âge, trad. de l'angl. par R. Dugouff, tom. IV, pag. 403, not. 2), τὴν αὐτὴν εἶχον γνώμην ὡς πρὸς τὴν ἐποχὴν τῆς ἐυραυνέως τοῦ χάρτου, οὐ πέραν τοῦ 1300 ἀναριθμῶντες αὐτήν. Ἐν τούτοις εἶναι τῶν Ἀράβων συγγραφέων διατείνοντες ὅτι ἀπὸ τοῦ Η' ἤδη αἰῶνος κατεσκευάζετο χάρτης ἐκ λινού ἐν Συμαρκανῶν, ἥτις τὴν χαρτοποίησιν ἐκ τῶν Σινῶν παρέλαβεν. Ὁ δὲ διάσημος ἀραβολόγος Κιζίρης λέγει ῥητῶς ὅτι μέχρι πληθὺς χειρογράφων τοῦ Ἑσκουριά, τῆς ΙΑ' καὶ τῆς IB' ἐκατονταετηρίδος, εἰσὶ γεγραμμένα ἐπὶ χάρτου ἐκ λινού. «Ὅτι δὲ φαίνεται ἀναντίρρητον, ἐπιλέγει ἐνταῦθα ὁ Χάλλαμ, εἶναι ὅτι ὁ χάρτης ἦτο λίαν κοινὸς ἐν Εὐρώπῃ περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΔ' αἰῶνος.

1. Καὶ οὕτω μὲν ὁ Figuiet, ἐνθ' ἂνωτ. σελ. 22, ἀποδίδων τὴν ἐπὶ νοῖαν τῷ Φλωρεντινῷ Μάζω Φινιγκουέρρα, ἄλλοι ὅμως, σὺν οἷς καὶ ὁ Γκουϊζώ (Hist. de la civilis. en Europe, lec. XIme) λέγουσιν αὐτὴν γενομένην τῷ 1460, ἄνευ ὀνόματος ἔφευρέτου.

2. Ἀνεκαλύφθη ὑπὸ τοῦ Βαρβαλομαζίου Διάζ, καὶ ἔκαμψεν αὐτὸ τὸ πρῶτον ὁ Οὐάσκος δὲ Γάμα τῷ 1496, ἡμψότεροι ἐκ Πορτοκαλίας ἢ Πορτογαλίας, διότι οἱ μὲν ἐκ τοῦ Porto Cale οἱ δ' ἐκ τοῦ Porto Gallorum τὸ ὄνομα τῆς χώρας παράγουσιν. Οἱ Γάλλοι καὶ οἱ Ἀγγλοὶ γράφουσι Portugal, οἱ Ἰταλοὶ Portogallo, ὥστε φαίνονται ἀσπασθέντες τὴν δευτέραν ἐτυμολογίαν.

3. Hallam, ἐνθ' ἂνωτ. τόμ. Α', σελ. 235.

4. Sismondi: De la littérature du Midi, tom. I, pag. 56. «Οὐρα καὶ E. Baret: Les Troubadours ch. II.

5. Montesquieu: Esprit des Lois, XXX, 3, 20.

6. Hallam, ἐνθ' ἂνωτ. τόμ. Α'. σελ. 232 καὶ ἐφεξ.

de propriété, dès lors l'esclavage était ruiné dans son fondement»¹. Ἡ δὲ βασιλεία ἦτο τότε λίαν ἀσθενής καὶ τοσούτῳ, ὥστε Οὐγος Καπέτος, ὁ γενάρχης τῶν Καπετιδῶν, βλέπων ποτὲ τὸν κόμητα τῆς Μαρκίας (Marche) ἐξακολουθοῦντα πόλεμον ἄδικον, ἀπέστειλεν αὐτῷ εὐπατρίδην, ἵνα τῷ παραστήσῃ τὴν ἀδικίαν, ἀλλ' ὁ ἀπεσταλμένος, ἀδυνατῶν νὰ μεταπείσῃ τὸν ἰσχυρογνώμονα κόμητα καὶ θυμωθεὶς ὡς ἐκ τούτου, εἶπεν αὐτῷ: «Καὶ τίς σ' ἔκαμε κόμητα;»—«Αὐτοὶ ἐκεῖνοι, ἀπεκρίθη ἀγερώχως ὁ κόμης, οἵτινες ἔκαμαν βασιλεία τὸν Οὐγον καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ροβέρτον,» ἦτοι ἡ ἀναρχία, ὁ τιμαριωτισμός, τὸ αὐτεξούσιον. Ὅτε ὅμως ἡ βασιλεία, ἐνισχυομένη δι' ἐπιγαμείων κληρονομιῶν, ἤρξατο μικρὸν κατὰ μικρὸν τὰ τιμάρια (fiefs) ἀπορροφῶσα, καὶ ἔφθασεν ἡ ἡμέρα, καθ' ἣν ὁ τιμαριωτισμός ἐξέλιπεν ἐντελῶς, ὁ πρῶν δούλος, εἴτα δὲ δουλοπάροικος, ἐγένετο ἐλεύθερος.

Εἰς δὲ τὴν κατάργησιν τῆς δουλείας οὐ μικρὸν ἐπέδρασαν πρὸς ἄλλοις πολλοῖς ὁ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου φόβος, μείζων γενόμενος καθ' ὅσῳ προέβαινον πρὸς τὸ δυσώνυμον ἔτος Χίλια, οἱ κατὰ τὸν Ι', ΙΑ', καὶ ΙΒ' αἰῶνας τὴν Εὐρώπην μαστίσσαντες φοβεροὶ λιμοὶ καὶ παντοειδεῖς ἐπιδημικαὶ νόσοι, πρὸς δὲ καὶ αἱ σταυροφορίαι, αἱ τὰς διαφόρους κοινωνικάς τάξεις ἀναμιξάσαι καὶ τὸν δούλον πρὸς τὸν δεσπότην ἐξισώσασαι· ἡ δ' εὐγενὴς χώρα, ἣτις πρώτη ὕψωσε τὴν σημαίαν τῆς τῶν δούλων χειραφαιτήσεως εἶναι ἡ Γαλλία, διότι πρώτη σχεδὸν πάντοτε ἡ Γαλλία ἠγωνίσαστο τὸν ὑπὲρ τοῦ πολιτισμοῦ καλὸν ἀγῶνα. Λέγω δὲ σχεδὸν πάντοτε, διότι ἡ μὲν Ἀναγέννησις ἀνέτειλεν ἐν Ἰταλίᾳ, οἱ δὲ συνταγματικοὶ θεσμοὶ ἐγεννήθησαν ἐν Ἀγγλίᾳ. Ἡ τῆς οἰκιακῆς δουλείας κατάργησις ἐν Γαλλίᾳ ἤρξατο ἀπὸ τῆς Ι' ἕως τῆς ΙΒ' ἑκατονταετηρίδος. Μετὰ δὲ τὴν ΙΓ' δύο μόνον παραδείγματα, τὸ μὲν χειραφαιτήσεως δούλης οἰκογενεῦς, τὸ δὲ πωλήσεως ἐτέρας τοιαύτης, ἀναφέρει ὁ ἀκριβῶς καὶ μετ' ἐπιστάσεως τὸ θέμα τοῦτο βασιανίσας Biot¹. Κατὰ τὴν αὐτὴν περίπου ἐποχὴν, ἦτοι περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, ἡ δουλεία φαίνεται ἐξαλειφθεῖσα καὶ ἐκ Γερμανίας, ἀλλ' ὡς πρὸς τοὺς χριστιανούς μόνον. Οἱ Ἑβραῖοι ἐθεωροῦντο ὑπὸ τινων νομολόγων ὡς φύσει δούλοι τῶν χριστιανῶν, ἦσαν ὅμως ἀνεκτοὶ ἐνεκα τοῦ πλοῦτου αὐτῶν, τοὺς τραπεζίτας μετερχόμενοι· ὡς πρὸς δὲ τοὺς Τούρκους ἡ δουλεία ἐπετρέπετο, λόγῳ ἀντεποίνου. Κατὰ παράδοξον δὲ τῶν

ἀνθρωπίνων ἀντίφασιν, ἡ δουλεία διετηρήθη ἐπὶ μακρὸν ἐν τισι διαμερίσμασι τῆς χώρας, ἣτις ἐμελλε νὰ διδάξῃ τὴν ἐλευθερίαν τῇ Εὐρώπῃ, τῆς Ἀγγλίας, τῇ ῥητῇ ὁμολογίᾳ αὐτοῦ τούτου τοῦ Ρόβερτσων. Ἀναφέρει οὗτος, ἐκ τοῦ Ρύμερ παραλαμβάνων, προνομιοῦχον τινὰ Ἑρρίκου τοῦ Η' χάρτην (charte), ἀπελευθεροῦντα τῷ 1514 δύο slaves (σκλάβους), ὑπαγομένους εἰς τινὰ τῶν κατοικιῶν αὐτοῦ, καὶ διάταγμα τι τῆς Ἐλισάβετ πρὸς ἀπελευθέρωσιν τινῶν bond men, ἀνηκόντων ἑαυτῇ. Αἱ δὲ τῶν slaves καὶ τῶν bond men ὀνομασίαι δηλοῦσι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα δούλους πραγματικούς, οὓς ἡδύναντο οὗτοι νὰ διαθέσωσιν ἀτομικῶς. Ἀλλ' ἦσαν ταῦτα ἐξαιρέσεις, γεγονότα ὅλως σποραδικά. Ὅπερ ὅμως περιέργον, ὡς παρατηρεῖ ὁ Biot εἶναι τοῦτο, ὅτι καθ' ὅλον τὸν Μέσον Αἰῶνα οὐδαμοῦ ἀπανσῆ διάταγμα τι τῶν βασιλέων τῆς Ἀγγλίας διατάσσον τὴν γενικὴν τῶν δουλοπαροίκων ἀπελευθέρωσιν, ὡς τὸ ἀξιομνημόνευτον ἐκεῖνο Λουδοβίκου τοῦ Ι' τῆς Γαλλίας, τῷ 1313 ἐκδοθέν. Ἐτέραν ἀντίφασιν, ἀλλ' ὑπὸ ἄλλοιαν ἐποψίν, παρουσιάζει ἡ καθολικωτάτη καὶ ἄγαν χριστιανικὴ Ἰσπανία. Ἡ χώρα, ἡ ἰδρύσασα ad maiorem Dei gloriam τὴν Ἱερὰν Ἐξέτασιν, ἐσημείου πε-
πυρακτωμένῳ σιδήρῳ τὸ πρόσωπον τῶν λευκῶν δούλων, τῶν μὴ τοιούτων ἐκ τοῦ χρώματος διακρινομένων, μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Θεοβαντές, ὡς δῆλον ἐκ τινος αὐτοῦ διηγήματος. Κατὰ τὸ διάταγμα τοῦ 1501 τὸ σημεῖον ἐπαβάλλετο ἐπὶ μόνων τῶν μὴ χριστιανῶν δούλων, τοῦθ' ὅπερ ἐλέγχει τὴν ὑπαρξίν καὶ χριστιανῶν τοιούτων, Ἀλλ' ὅτι ἀληθῶς ἀπίστευτον, ἀρχομένου ἤδη τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, εἶναι ἡ διατήρησις τῆς δουλείας καὶ τῆς σωματεμπορίας παρ' Ἰσπανοῖς μέχρι τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος. Φίλιππος ὁ Ε', ἀποβάλλων τῆς Ἰσπανίας, πάντας τοὺς ἐναπομείναντας Μαυριτανούς, ἐλευθέρους ἢ εὐνουχισμένους, ἀφῆκε τοὺς δούλους, ἵνα μὴ ζημώσῃ τοὺς δεσπότης αὐτῶν οἱ δούλοι δέ, καὶ τὸν Χριστιανισμὸν ἀσπαζόμενοι, δὲν ἀπηλλάσσοντο τῆς ἐξορίας, λόγῳ ὅτι ἡ ἐπιστροφή των δὲν ἦτο εἰλικρινής. ὡς μαρτυρεῖ διάταγμα τι τοῦ ζοφεροῦ Φιλίππου τοῦ Β', ἔτους 1558, διατάσσον τὴν ἀποβολὴν ἐκ τῆς Ἰσπανίας τῶν Ἑβραίων δούλων καὶ τῶν ἄρτι ἐκχριστιανισθέντων¹. Ἀλλὰ τί νὰ εἰπωμεν περὶ τῆς δημοκρατικῆς Ἰταλίας, ἐλευθέρως ἐξασκούσης τὴν σωματεμπορίαν ἐν ταῖς παραθαλασσίαις αὐτῆς πόλεσι, κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα, τῇ ῥητῇ ὁμολογίᾳ τοῦ Δάντου, τοῦ Πετράρχου καὶ τοῦ Βοκκαίου; Διαθήκη τις τοῦ Λέμμου di Balduccio, συνταχθεῖσα ἐν Φλωρεντίᾳ τῷ 1389, ἀπονέμει τὴν ἐλευθερίαν εἰς δύο γυναῖκας δούλας, τὴν μὲν Κρησσαν, τὴν δὲ ἐκ Ταρταρίας, ἀμφοτέρας χριστιανὰς, ὡς ἐκ τοῦ ὀνόματος αὐτῶν ἐξάγεται. Πολλὰ δὲ τῶν κωμωδιῶν τοῦ

1. S. Laurent: Histoire du droit des gens, tom. V, pag 225. Paris, 1857.

2. Περὶ τοῦ πολυθρηλίτου ἔτους Χίλια ἐπραγματούθη ἐν τῷ συλλόγῳ Παρνασσῶ, μετ' ἐπιστήμης καὶ ἄττικου ἄλατος, ὁ λόγιος καὶ εὐφυὴς ἡμῶν φίλος κ. Χ. Ἀννίνος, διὸ καὶ παραπέμπωμεν εἰς τὴν ὑπὸ τὰ πιεστήρια διατριβὴν αὐτοῦ.

3) Biot. De l'abolition de l'esclavage en Occident, pag. 315—326. Paris, 1840.

4) Biot: αὐτόθι, σελ. 320—331.

5. Biot ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 371—374.

1. Biot, αὐτόθι σελ. 396—397.

2. Biot αὐτόθι σελ. 396..

3. Biot, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 419—422.

Μολιέρου¹, ὃν ἡ σκηνὴ ὑπόκειται ἐν Νεαπόλει. Μεσσηνία ἢ ἀλλαγὴ τῆς Ἰταλίας, παριστώσι χριστιανὰς γυναῖκας, ὑπὸ πειρατῶν ἐκποιούμενας καὶ δούλας τοῦ ἀγοράζοντος αὐτὰς χριστιανοῦ δεσπότη: Ὁ δὲ Μολιέρου, ὁ κωμωδοποιήσας τὸ πρῶτον ἐν ἔτει 1653, παρέστησε βεβαίως σκηνὰς συγχρονούς ἢ μικρόν πρό αὐτοῦ συμβάσας².

Ἡ δὲ πανίσχυρος κατὰ τὸν Μέσον Αἰῶνα Ἐκκλησία, ἡ ρίψασα τὴν Εὐρώπην κατὰ τῆς Ἀσίας ὑπὲρ τοῦ τάφου τοῦ Χριστοῦ, τί ἄρα γε ἐπραττεν ὑπὲρ τῶν ἀτυχῶν δούλων; Μάτην ζητεῖ τις ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης σταροφορίαν κατὰ τῶν δεσποτῶν. Οἱ εὐαγγελικοὶ χρόνοι τοῦ Πάπα Γρηγορίου τοῦ Μεγάλου (590—604), ὅστις ἐδίδαξε τὸ Εὐαγγέλιον διὰ τοῦ παραδείγματος, ἀπελευθερῶν τοὺς ἰδίους αὐτοῦ δούλους καὶ ἐκποιῶν τὰ ἱερὰ σκεύη πρὸς ἐξαγορὰν αἰχμαλώτων, εἶχον ἤδη παρέλθει ἀνεπιστρεπτεῖ. Ὅποια δὲ μεταβολὴ ἐν ταῖς ιδέαις καὶ τοῖς ἡθεσιν, ἀπὸ Γρηγορίου μέχρι Λέοντος τοῦ Γ', τοῦ στέφαντος αὐτοκράτορα τὸν Μέγαν Κάρολον (800), ἐν χρονικῷ διαστήματι ἡττονι δύο αἰώνων!

Ἡ Ἐκκλησία καὶ θέλουσα δὲν ἠδύνατο πλέον τὰ καταργήσῃ τὴν μισαρὰν δουλείαν, διότι αὐτὴ αὕτη ἡ Ἐκκλησία, παρὰ τὸ πνεῦμα τῆς χριστιανικῆς ἀδελφότητος, συγκατελέγετο μεταξὺ τῶν δεσποτῶν. Ὁ Ἀγγλος Ἀλκουῖνος, τὸ σέμνωμα τῆς Παλατινῆς Σχολῆς τοῦ Μεγάλου Καρόλου καὶ τῆς ἀκαδημίας αὐτοῦ, ὁ Ἀλκουῖνος, ὁ θανὼν τῷ 801, εἶχεν 20000 δούλους! Ὁ δὲ βιογράφος αὐτοῦ δικαιολογεῖ τὸν ἄδρα παρατηρῶν ὅτι οἱ δούλοι ἐκεῖνοι ἀνῆκον ταῖς μοναῖς, ὃν ὁ Ἀλκουῖνος ἦν ἡγούμενος³. Πᾶσαι δὲ τότε ἀνεξαιρέτως αἱ μοναὶ ἦσαν κατὰ τοῦτο ἀλκουηνικαὶ καὶ ἦτοι ἐκέκτηντο δούλους ἢ δουλοπαροίκους. Φαίνεται δὲ ἀπίστευτον καὶ ὅμως ἀληθέστατον. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἀτυχοῦς αὐτοῦ βασιλείας, καὶ μικρόν πρό τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, ἦτοι τῷ 1775 ἢ 1776, Λουδοβίκος ὁ Γ', ὁ ἀποτίσας ἐπὶ τῆς λαϊμητόμου τὰς ἀμαρτίας τῶν προκατόχων αὐτοῦ, Λουδοβίκου τοῦ ΙΔ' καὶ Λουδοβίκου τοῦ ΙΕ', ἀπηλευθέρου ἐν Ἀγίῳ Κλαυδίῳ τῆς Φραγκοκομητείας δουλοπαροίκους τινάς, ἐκ τῶν ἀμετακινήτων (le mainmorté): οἱ δὲ δουλοπάροικοι οὗτοι ἀνῆκον καλογήροις⁴.

Ἐν τούτοις καὶ μεθ' ὅλα ταῦτα σπεύσωμεν ν' ἀνομολογήσωμεν τὴν εὐεργετικὴν ἐν τῇ Δύσει ἐπὶ τῶν ἡθῶν ἐπίδρασιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, μαλαζάντος τὰς καρδίας τῶν ἀτιθάστων τῆς Ἀρχαίου λαῶν, καὶ δὴ, πρὸ τῶν πυλῶν τῆς Ῥώμης, τοῦ θηριώδους ἐκείνου Ἀττίλα, ὅστις ἔλεγεν ἡ παρίσταται λέγων

«χρότον δὲν φύεται ἐκεῖ ἔνθεν ὁ ἵππος μου διῆλθεν.» Ἀναγνωρίσωμεν ὡς αὐτῶς καὶ τὰς φιλανθρωποὺς ὑπὲρ τῶν δούλων προσπαθεῖας, ὅλας ὅμως ἀτομικὰς, Παπῶν, ἐπισκόπων, ἡγεμόνων καὶ ἰδιωτῶν, ἐφ' αἷς δικαίως ὁ Καθολικισμὸς σεμνύνεται, κατὰ τὸν Μέσον Αἰῶνα,⁵ ἀλλὰ συγχρόνως μὴ λησμονώμεν ὅτι ὁ τιμαριωτισμὸς ὑπῆρξε τὸ πρῶτον στερεὸν βῆμα πρὸς τὴν τῶν δούλων χειραφετήσιν διὰ καὶ ὁρθῶς ὁ Chantereau Lefevre εἶπε «τὰ τιμάρια ἐδούλωσαν τὸν ἐλεύθερον ἄνθρωπον καὶ ἐλευθέρωσαν τὸν δούλον».

Οὕτως ἡ ἐπάρατος δουλεία, ἡ ἀρχαιοτάτη πασῶν τῶν κοινωνικῶν πληγῶν, ἡ ἀπαντῶσα ἐν ταῖς πρώταις σελίσαι τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἡ κατισχύσασα ὅσων θαυμασίων καὶ ὄντως εὐαγγελικῶν ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπίνης ἰσότητος ἐδίδαξαν ὁ Σενέκας, ὁ Ἐπίκτητος, ὁ Δίων, ὁ Μάρκος Αὐρήλιος, ἡ Στοά⁶: ἡ δουλεία, ἡ φέρουσα τὸ κύρος τῆς Γραφῆς,⁷ διὸ καὶ ταύτην ἐπεκαλοῦντο πρὸς διατήρησιν τῶν δούλων οἱ Νότιοι κατὰ τῶν Βορείων, ἐπὶ τοῦ ἐνδόξου ἀμερικανικοῦ πολέμου — ἡ δουλεία τέλος, ἡ ἀριθμοῦσα ἀνὰ χιλιάδας τὰ ἔτη καὶ ἀνὰ ἑκατομύρια τὰ θύματα, ἔρχεται ἐκλείπουσα ἐν Γαλλίᾳ, Γερμανίᾳ καὶ Ἀγγλίᾳ ἀπὸ τοῦ ΙΒ' αἰῶνος καὶ κατὰ τὸν ΙΔ' δὲν ὑφίσταται πλέον. Ὡστε μέγα τὸ ἔργον τοῦ Μέσου Αἰῶνος καὶ τοῦτο μόνον θὰ ἤρκει ν' ἀποπλύνῃ αὐτὸν ἐκ τῶν προστριβομένων αὐτῷ ἐπὶ ἀμαθίᾳ καὶ βαρβαρότητι κακιῶν.

Καὶ τοιοῦτος ὁ Μέσος Αἰὼν ἐν σκιαγραφίᾳ.

Ὅθεν μέλλοντες ν' ἀναγραφῶμεν ἐν τῷ ἐπομένῳ τινὰ τῶν μεσαιωνικῶν παραδόξων ἢ ἀλλοκότων, φανώμεν ἐπισεικτεῖς πρὸς ἐποχὴν, ἣτις τόσῳ πλουσίαν κατέλειπεν ἡμῖν κληρονομίαν, διότι ἀποδεχθέντες τὸ κληροδότημα δέον ν' ἀποδεχθῶμεν καὶ τὸν κληροδότην.

Ε ΛΣΩΠΙΟΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ

Ἡ ἐν Βερολίῳ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία περὶ τῶν ὀλυμπιακῶν ἐπιγραφῶν

Γνωστὸν τυγχάνει τοῖς περὶ τὴν ἀρχαιολογίαν διατρέ-

1 Ὅρα περὶ τῆς ἀγριότητος τῶν λαῶν τούτων καὶ περὶ τοῦ Ἀττίλα ἰδίᾳ Ἀττικὸν Ἡμερολόγιον, ἔτος 1880 σελ. 37—85.

2) Ὅσα περὶ τούτου ἐν ἑκτάσει Edmont Ryan: Biafaits de la religion chrétienne, (ouvrage traduit de l' anglais), pag. 201—217. Paris, 1810.

3 Παρὰ Biot, ἐνθ' ἄνωτ.

4 Ὅρα περὶ τούτου τὸ ἔγκριτον καὶ βραβευθὲν συγγραμμα τοῦ Denuis: Histoire des théories et des idées dans l' antiquité tom. II, pag. 62 καὶ ἐφεξ. Paris, 1856.

5 Γενεσ. ΚΔ', 33 καὶ 34: «Καὶ εἶπε, πῶς Ἀδράμ ἐγὼ εἰμι.—Κύριος δὲ ὑλόγησε τὸν κύριόν μου σρόδρα, καὶ ὑψώθη καὶ ἔδωκεν πρόβατα, καὶ μῆσους, καὶ ἀργύριον, καὶ χρυσίον, καὶ ἰσίδας, καὶ καμήλους καὶ ὄνους».

1. Τοιούτοι: l' Etourdi (1853), le Sicilien, l' Avaré (1668) καὶ ἄλλαι.

2. Παρὰ Laurent. ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 225.

3. Felix Bodin: Résumé de l' histoire de France, pag. 76, not.

4.— Michaud: Biographie des Contemporains, ἐν βίῳ Louis XVI.